

Cumhuriyet Dönemi'nde Osmanlı Hariciyesine Ait Hazine-i Evrak*

*The State Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Ottoman
Empire in the Republic of Türkiye*

MEHMET ERDOĞAN**

öz

1860-1922 tarihleri arası belgeleri içeren Osmanlı Hariciyesine ait İstanbul'daki Hazine-i Evrak 1923 Mart ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Hariciye Vekâletine bağlanmıştır. 1970'li yılların ikinci yarısında Bakanlık Merkez Arşivi oluşana kadar Bakanlığın ana arşivi konumunda olan Hazine-i Evrak 10.10.1984 tarih ve 3056 sayılı Kanununun 11. maddesi uyarınca 1986 yılında, içindeki Cumhuriyet Dönemi'ne ait evrakla birlikte, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne (DAGM) devredilmiştir. Hazine-i Evrak Müdürlüğü Bakanlığa bağlı bulunduğu 63 yıl boyunca “(Umum) Evrak Müdürlüğü” ve bu birimin ardılları olan birimlere bağlı olarak faaliyetlerini icra etmiştir. Hazine-i Evrak uzun yıllar Bakanlığın ana arşivi görevini ifa etmiş ve özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında evveliyat bakımından Bakanlık için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olmuştur. Hatta İstanbul Temsilciliğinin kapanmasıyla bir süre Bakanlığın İstanbul'daki her türlü işine bakan bir “Temsilcilik” gibi çalışmıştır. Bu çalışmada, Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivindeki konu ile ilgili tespit edilebilen belgelerden yararlanmak suretiyle, Hazine-i Evrakın Bakanlığa bağlı bulunduğu yıllardaki çalışmaları/faaliyetleri incelenmektedir.

Bu çalışmada ifade edilen görüşler yazara aittir ve T.C. Dışişleri Bakanlığının resmî görüş ve politikasını yansıtmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hazine-i Evrak, Hariciye Vekâleti, Osmanlı Hariciyesi.

* Makale geliş tarihi: 13 Nisan 2022, kabul tarihi: 22 Eylül 2022, araştırma makalesi.

** Dışişleri Uzmanı, Dışişleri Bakanlığı, Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı (DİAD), Balgat/Çankaya/Ankara, mehmet.erdogan@mfa.gov.tr, ORCID İŞbu makalenin okunması, gözden geçirilmesi ve son hâlini almasında desteklerini esirgemeyen ANGM Büyükelçi Engin Yürür, DİAD Başkanı İstem Cırcıroğlu ve PRBY Elçi Yusuf Turan Çetiner'e, söz konusu çalışmanın yayımlanmasında gerekli kolaylığı sağlayan Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanlığına (STRM) teşekkürlerimi sunuyorum.

ABSTRACT

The State Archives (Hazine-i Evrak) of the Ministry of Foreign Affairs (MFA) of the Ottoman Empire in İstanbul which included documents from 1860-1922 period was incorporated into the MFA of the Grand National Assembly of Türkiye in March 1923. The State Archives which has been the main archive of the Ministry until its all archives in Ankara were brought together in the second half of the 1970s was transferred to the General Directorate of State Archives (DAGM) in 1986 in accordance with the 11th Article of the Law, No: 3056 dated 10.10.1984, including some documents belonging to the Republican period. The State Archives of the MFA carried out its activities under the name of General Documentation Directorate and under various different names for 63 years. The State Archives has been the main archive of the MFA for many years and was a valuable reference source for the MFA especially in the early years of the Republic. After the liaison unit of the MFA of the Republic of Türkiye in İstanbul ceased to exist in 1927, State Archives of the MFA functioned for a while as a “Representation Office” of the MFA which assumed its certain tasks. In this article, the activities of the State Archives in the years affiliated to the MFA were examined by making use of the documents on the subject in the Turkish Diplomatic Archives (TDA) of the MFA.

The views expressed in this study are those of the author and do not reflect the official view and policy of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye.

Keywords: Hazine-i Evrak/State Archives, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs of the Ottoman Empire.

1. Giriş

OSMANLI Devleti'nde arşivcilik konuları modern anlamda 1840'lı yılların ortalarından itibaren ele alınmaya başlanmıştır. 1846 yılında Bâb-ı Âlî içinde “Hazine-i Evrak” adıyla Sadaret'e (Başbakanlık) bağlı ve modern tekniklere uygun bir arşiv binasının yapılmasına karar verilmiştir. Aynı yıl, Hazine-i Evrak işleri için Sadaret Mektupçusu es-Seyyid Hüseyin Muhsin Efendi müdür olarak tayin edilmiş, bu unvanı 1847 yılının başlarında “Hazine-i Evrak Nazırı” olarak değiştirilmiştir. 1854 senesi başında Muhsin Efendi'nin vefatı üzerine Mektubi Sadaret Muavini Nuri Bey Hazine-i Evrak müdür olarak tayin edilmiş ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar bu isimle kalmıştır.¹

Bir odasının Hariciye Nezareti evrakına ayrılması öngörülen Hazine-i Evrak binasının inşası 1848 yılında tamamlanmıştır. 1853 yılında Hariciye Nezaretine ait 1848 yılına kadar olan arşiv evrakı Sadaret'e bağlı Hazine-i Evrakta teslim edilmiştir. Tanzimat'tan hemen sonra kurulmuş olan Hazine-i Evrak sadece Bâb-ı Âlî evrakına mahsus olduğundan ilerleyen yıllarda Hariciye Nezaretinin bünyesinde kendine ait arşivi teşekkül etmiştir. 1914 yılına kadar durum böyle devam etmiş ve

¹ Uğurhan Demirbaş, v.dğr., *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı Dönemi) -I-*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 41, 2000), s. 11-12, 15, 62-63, 144; Bilal Şimşir, “Millî Arşiv Davamız Üzerine”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, (İstanbul: İstanbul Matbaası, Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı Yayınları 1, Mayıs 1985), s. 102; Türk Diplomatik Arşivi, TDA/GO315713/17460562, s. 4-5.

1914 yılında Bâb-ı Âlî (Başbakanlık) Hazine-i Evrakı ile Hariciye, Şura-yı Devlet ve Dahiliye Daireleri arşivlerinin birleştirilmesi için çalışmalara başlanmış, ancak söz konusu birleştirme çalışmaları savaş nedeniyle gerçekleştirilememiştir. 1915 yılında Bâb-ı Âlî ve Hariciye Hazine-i Evrak kalemleri idarelerinin “Bâb-ı Âlî Hazine-i Evrak Müdüriyet-i Umumiyesi” adı altında birleştirilmesine karar verilmiş, fakat 1916 yılı başlarında bu sistemde değişiklik yapılmış ve Sadaret, Şura-yı Devlet, Hariciye ve Dahiliye arşivlerinin tek çatı altında birleştirilmesi düşünülmüştür. Ancak savaş dolayısıyla bahsi geçen dört arşivin birleştirilmesi işi de akim kalmıştır.²

1912 yılında Hariciye Evrak Müdürlüğüne tayin edilen Hayreddin Nedim Bey [Göçen]³ Hariciye evrakının da içinde bulunduğu ve muhafaza koşulları iyi olmayan Hazine-i Evrak binasının temizliğini sağladıktan sonra Hariciyeye ait dosyaların bilimsel tasnifine başlamıştır. Bu çalışmalar neticesinde tarihî belgeler yok olmaktan kurtarılmış ve o dönemki Türkiye diplomasi tarihini aydınlatmaya yarar hâle getirilmiştir.⁴

Kurtuluş Savaşı'nı müteakip, 1 Mart 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti bünyesinde Hazine-i Evrak yerine “Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği” ihdas edilmiştir. Bu birimin esas görevi Hazine-i Evrakla birlikte mülga Sadaret Dairesi'nin bütün eşya ve evrakını korumak olmuştur.⁵

2. 1920-1929 Yılları Arası Hazine-i Evrak

1920'li yıllarda Hariciye Vekâleti merkez teşkilatı bünyesindeki ana birimler arasında Hazine-i Evrak yer almamakla birlikte,⁶ Osmanlı Hariciyesine ait Hazine-i Evrakın 1923 yılının Mart ayında Hariciye Vekâletine bağlandığı anlaşılmaktadır.⁷ Büyük olasılıkla 1 Mart 1923 tarihinde Sadaret'e bağlı Hazine-i Evrakın TBMM bünyesinde ihdas edilen Mahzen-i Evrak Mümeyyizliğine bağlanmasıyla, Osmanlı Hariciyesine ait Hazine-i Evrak da aynı tarihte Hariciye Vekâletine bağlanmış olmalıdır.

Hazine-i Evrak, Hariciye Vekâletine bağlandıktan sonra Hazine-i Evrakın Osmanlı Dönemi'nden kalma personeli olduğu anlaşılan İzzet Bey, 17 Mart 1339/1923 tarihinde Hariciyeye ait Hazine-i Evraka müdür olarak tayin edilmiş⁸ ve 1939 yılında emekli oluncaya kadar bu görevde kalmaya devam etmiştir.⁹ İzzet Bey görevini

² Demirbaş, v.dğr., *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz*, s. 12-13, 28-29, 33, 323; Bilal Şimşir, “Millî Arşiv Davamız Üzerine”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, s. 103; TDA/Go315713/17460562, s. 4-5.

³ BOA, BEO. 3997 / 299728, 11 Safer 1330 (31 Ocak 1912).

⁴ TDA/Go149111/6385157, s. 3-4.

⁵ Demirbaş, v.dğr., *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz*, s. 32.

⁶ Ali Rıza Özcoşkun, *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018)*, (Ankara: Türk Diplomatik Arşivi Yayınları, 2018), s. 9-11; *Dışişleri Bakanlığı 1984 Tarihçesi*, İcra Sekreterliği, Şubat 1985, s. 145.

⁷ TDA/Go318051/17441362.

⁸ TDA/Go318051/17441362.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. TDA/Go318051/17440460; TDA/Go318051/17439588; TDA/Go318051/17382693; TDA/Go318051/17441336 (1935 yılında yürürlüğe giren Soyadı Kanunu gereğince Hazine-i Evrak Müdürü İzzet

Bâb-1 Âlî'deki eski Hariciye Nezaretinin üst katında ve yeni Defterdarlık binası içinde bulunan makam odasında ifa etmiştir.¹⁰

Hariciye Vekâleti Hazine-i Evrak Müdürlüğü, bir süre 1922 yılında kurulmuş olan Dersaadet Murahhaslığına (İstanbul Temsilciliği)¹¹ bağlı olarak görevlerini icra etmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle, Hariciye Vekâleti ile Hazine-i Evrak Müdürlüğü arasındaki yazışmalar, 1927 yılına kadar bahsi geçen Temsilcilik üzerinden yürütülmüştür.¹² İstanbul Temsilciliği 1927 yılında ilga edilince¹³ Hazine-i Evrak Müdürlüğü fiilen ayrı bir birim olarak Vekâlet bünyesinde olmaya devam etmiş ve yazışmalar da doğrudan adı geçen müdürlükle yapılmaya başlanmıştır.¹⁴ 1923-1929 yılları arasında Hazine-i Evrakın, daha çok, yeni kurulmuş Hariciyeye lazım olan dosyaların/konuların evveliyatı için yoğun olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁵

3. 1930-1939 Yılları Arası Hazine-i Evrak

1930'lu yıllarda Hazine-i Evrak Müdürlüğü'nün Hariciye Vekâleti Evrak Müdürlüğüne bağlı olduğu anlaşılacakla birlikte¹⁶ farklı bir şehirde olması nedeniyle fiilen ayrı bir birim olarak kalmaya devam etmiştir. Hazine-i Evrak Müdürlüğü, hem yurt dışı temsilcilikleri hem de merkez birimleriyle yazışabildiği gibi diğer kurum ve kuruluşlarla da doğrudan yazışma yapabilmıştır.¹⁷

Hazine-i Evrak hakkında değinilmesinde yarar görülen diğer bir husus şudur: Çoğunlukla 1920'li ve kısmen 1930'lu yıllardaki bazı belgelerde yalnızca “Hazine-i Evrak (Müdürlüğü)” ibaresi geçtiğinden bu durum 1923 yılında TBMM'ye, ardından 1925 yılında Başvekâlete bağlanan Sadarete ait Hazine-i Evrak ile 1923 yılında Hariciye Vekâletine bağlanan Osmanlı Hariciyesine ait Hazine-i Evrakın karıştırılmasına sebebiyet verebilmektedir. Hariciye Hazine-i Evrakından ziyade Başvekâlet Hazine-i Evrakının fazlaca bilinmesi, 1930'lu yıllarda Hariciye Vekâletince Başvekâlet Hazine-i Evrak Müdürlüğüyle de yazışmaların yapılmaya başlanması ve bu dönemde her iki Hazine-i Evrakın İstanbul'da ve hatta aynı binada yer alıyor olması bu iki ayrı arşivin birbirine karıştırılma ihtimalini arttırabilmektedir. Bu nedenle, Başvekâlet Hazine-i Evrakı ile Hariciye Hazine-i Evrakının, aynı binada

Bey'in “Alpay” soyadını aldığı anlaşılmaktadır). Yaş haddinden dolayı emekliye ayrılan İzzet Bey'den sonra Hazine-i Evrak Müdürlüğüne çoğunlukla Merkezden kariyer memurları atanmaya başlanmıştır.

¹⁰ TDA/Go203896/14518823.

¹¹ Mustafa Selçuk, *Dersaadet Murahhaslığı (1922-1928): Türk Hariciyesinin Dünyaya Açılan Kapısı*, (Ankara: Aktüel Yayınları, 2013), s. 23-24.

¹² Örnek olarak bk. TDA/Go139603/17353806; TDA/Go221675/11361314; TDA/Go156751/8822789.

¹³ Selçuk, *Dersaadet Murahhaslığı (1922-1928): Türk Hariciyesinin Dünyaya Açılan Kapısı*, s. 82-83, 87).

¹⁴ Örnek olarak bk. TDA/Go318132/17950321; TDA/Go126107/9594333; TDA/Go229957/11532627.

¹⁵ Örnek olarak bk. TDA/Go139603/17353806; TDA/Go221675/11361314; TDA/Go126107/9594333.

¹⁶ Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, 1994), s. 131.

¹⁷ Örnek olarak bk. TDA/Go317535/17768354; TDA/Go3117535/17763734; TDA/Go317535/17759008; TDA/Go317535/17755769.

olmakla birlikte farklı kurumlara bağlı ve birbirinden tamamen bağımsız arşivler olduğunu belirtmekte yarar görülmektedir.¹⁸ Hariciye Vekâletine yahut Başvekâlete ait bir ibare bulunmadığı ve yalnızca “Hazine-i Evrak (Müdürlüğü[ne])” ibaresinin bulunduğu Hariciye Vekâleti arşivindeki belgelerde genelde kastedilen Hariciye Hazine-i Evrak Müdürlüğüdür. 1930'lu yıllarla birlikte bu muğlaklığın önemli ölçüde giderildiği ve “İstanbul Hariciye Hazine-i Evrak Müdürlüğü” ibaresinin sıklıkla kullanılmaya başladığı görülmektedir.¹⁹ Hatta 1930'lu yıllarda ayrı bir birim olarak faaliyetlerine devam eden Hazine-i Evrak Müdürlüğü, bu dönemki yazışmalarında “T.C. Hariciye Vekâleti Hazine-i Evrak Müdürlüğü” antetli kağıtlar dahi kullanmaya başlamıştır.²⁰

Bu dönemde Hazine-i Evrak Müdürlüğü'nün Hariciye Vekâletiyle yaptığı yazışmalar, 1920'li yıllara oranla artmaya başlamıştır. Bunun temel sebebi, yazışmaların dosyaların/konuların evveliyatı ve yerli/yabancı araştırma talepleriyle sınırlı kalmamasının yanı sıra Vekâlet için gerekli olan ve Ankara'da tedarik edilmesi mümkün olmayan eşya ve malzemelerin İstanbul'daki Hazine-i Evrak Müdürlüğü üzerinden/tarafından temin edilmesidir. Konsolosluk defterleri, vizeler, pasaportlar, mühürler, damgalar, kırtasiye malzemeleri, salnameler, faturalar İstanbul'dan tedarik edilen yalnızca bazılarıdır. Demirbaş eşya, personel maaşları, Vekâletin İstanbul'daki gümrük ve posta işlemleri ile diğer mali konular yazışmaların çeşitliliğini ve sayısını arttıran diğer faktörlerdir. Tüm bu hususların Merkez ile Hazine-i Evrak arasında yazışma konusu olmasının, diğer bir ifadeyle Hazine-i Evrak Müdürlüğü'nün arşiv işleri yanında bahsi geçen diğer işlerle de ilgilenmek durumunda kalmasının sebebi, 1927 yılında ilga edilen İstanbul Temsilciliğinin tasfiyesinin 1929 yılında tamamlanması²¹ sonucunda Vekâlet ile yurt dışı temsilciliklerinin ihtiyaç duyduğu pek çok eşya ve malzemeyi İstanbul'dan tedarik edecek ve burada Vekâlet adına bu işleri yürütecek başkaca bir temsilciliğin bulunmayışıdır. Bu nedenle, Hazine-i Evrak Müdürlüğü'nü Hariciye Vekâletinin İstanbul'daki her türlü işine bakan bir “**Temsilcilik**” olarak görmek de mümkündür.

İstanbul Temsilciliği lağvedildikten sonra Hazine-i Evrak Müdürlüğü'ne hitaben yazılan yazılarda “Hariciye Arşiv Dairesi Müdürü İzzet Beye” veya “(Hariciye) Hazine-i Evrak Müdürü İzzet Beye” ibareleri kullanılmış, ancak 1930'lu yıllarda bu tutumda değişikliğe gidilmiş ve şahsa hitaben yazılmak yerine “(Hariciye) Hazine-i Evrak Müdürlüğü'ne” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Hazine-i Evrak Müdürlüğü İstanbul'da olduğundan bu ibarenin başına ya da sonuna genellikle “İstanbul”

¹⁸ Hatta bazı belgelerde her iki arşivin isimlerini tek bir belgede “Başvekâlet Hazine-i Evrakı” ve “Hariciye Vekâleti Hazine-i Evrakı” olarak görmek de mümkündür. Örnek olarak bk. TDA/Go232614/13357889; TDA/Go231692/11942862; TDA/Go317258/17350782. Her iki Hazine-i Evrakın karıştırılması ihtimaline binaen bu çalışmada aksi belirtilmedikçe “Hazine-i Evrak”tan kastedilen Osmanlı Hariciyesine ait Hazine-i Evrakıdır.

¹⁹ Örnek olarak bk. TDA/Go317535/17756628; TDA/Go239372/14686926; TDA/Go317258/17295313.

²⁰ Örnek olarak bk. TDA/Go232614/13466457; TDA/Go232614/13466295; TDA/Go232614/13466418.

²¹ Selçuk, *Dersaadet Murahhaslığı (1922-1928): Türk Hariciyesinin Dünyaya Açılan Kapısı*, s. 82-83, 87).

kelimesi de eklenmiştir.²² Ancak bu dönemde Hazine-i Evrak Müdürlüğüne hitaben yazılan yazılarda tam bir yeknesaklığın olmadığı da görülmektedir.²³

3.1. Hazine-i Evrakın Tasnif Durumu

Hariciye Vekâleti, emekliye ayrılmadan önce Hazine-i Evrak Müdürü İzzet Bey'den arşiv devir-teslim işleminin yapılmasını talep etmiştir. Bu devir-teslim işleminde arşivle ilgili diğer bazı konuların yanı sıra tasnif edilmiş evrak ile edilmemiş olanların mahiyetleriyle ilgili listelerin düzenlenmesi de istenmiştir.²⁴ Bunun sonucunda, Hazine-i Evrak Müdürlüğüne ait evrak, defterler ve matbuat üzerine bir rapor hazırlanmıştır. Söz konusu raporda, arşivle ilgili verilen bilgilerin yanı sıra Hariciye Hazine-i Evrak Müdürlüğü bünyesindeki arşiv belgelerinin 1860-1922 yılları arası dönemi kapsadığı, belgelerin yalnızca 5.518 kartonunun tasnifinin yapıldığı, tasnif edilmemiş ve dağınık hâlde bulunan bazı evrakın Hazine-i Evrak binasında bulunduğu, tasnif edilmemiş çok miktarda evrakın da yığınlar hâlinde mülga Hariciye Nezareti binası altındaki dört mahzende olduğu bilgileri yer almaktadır. Belgelerin içeriğinin/konusunun tasnif işlemlerinden sonra anlaşılabilirliği, tasnif işlemleri için mevcut personelin yeterli olamayacağı, tasnif yapıldığı takdirde de arşiv malzemesini koymak için temiz ve boş odaların bulunmadığı belirtilmiştir. Raporda, ayrıca, Hazine-i Evrakta 512 adet muhtelif konularda defter, sayısı 722'yi bulan kitap, bina içindekilerden başka koridorda duran 70 büyük sandık içinden çıkarılan Muhtelit Hakem Mahkemelerine ait 26.000 dosya ve diğer arşiv malzemesi bulunduğu kaydedilmiştir.²⁵

Osmanlı dış ilişkilerine ait 1848 yılına kadar olan belgelerin 1853 yılında Sadaret Hazine-i Evrakına devredildiğine yukarıda değinilmişti. Söz konusu raporda, Hariciye Hazine-i Evrakında 1860-1922 yılları arası belgelerin olduğu ifade edilmektedir. Başka bir belgede ise 1848-1860 yılları arası evrakın Divan-ı Hümayun Kalemî'nde muhafaza edilmekte olduğu anlaşılmaktadır.²⁶

1939 yılına kadar Hazine-i Evrakta tasnifi yapılmış evrak mevcut ise de bu miktarın çok az olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, Vekâlet Hazine-i Evrakında yeterli sayıda arşiv personelinin istihdam edilemediği ve mekân sıkıntısının da yaşandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca personel ve yer sıkıntısına rağmen Cumhuriyet Dönemi'ne ait bazı evrakın da Hazine-i Evrakta gönderilmiş olduğu görülmektedir.

3.2. Araştırmacıların Hazine-i Evraktan Yararlanması

Ele alınan dönemde Hariciye Vekâleti Hazine-i Evrakında araştırma yapılabilmektedir. Ancak Vekâletin izni olmadan “mevcut evrak ve kuyudat” üzerinde araştırma yapılmasına ve bu belgelerden suret çıkarılmasına sıcak bakılmadığı

²² Örnek olarak bk. TDA/Go232414/13466514; TDA/Go312683/16990024; TDA/Go317258/17350845.

²³ Örnek olarak bk. TDA/Go317535/17770193; TDA/Go316874/17513300.

²⁴ TDA/Go318056/17428922.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. TDA/Go318056/17428902.

²⁶ TDA/Go235913/11635722.

anlaşılmaktadır.²⁷ Diğer bir deyişle, Hazine-i Evrakta yapılacak her türlü araştırma için öncelikle Vekâletin izninin alınması gerekmektedir.

Başvekâlet, 1936 yılında Vekâlete gönderdiği bir yazısında, Hazine-i Evrakta araştırma yapmak isteyen yerli ve yabancı araştırmacılara izin verilmesi sonucu ortaya çıkabilecek sakıncaları önlemek amacıyla bir "tarih haddi tayini"nin gerekli ve zaruri görüldüğünü, bazı ülkelerde bu sürenin 30-50 yıl olarak kabul edildiğini belirtmiş ve Vekâletin konu hakkındaki görüşlerini talep etmiştir.²⁸ Vekâlet Encümenince alınan kararda, Hazine-i Evrakta araştırmacıya arzı sorun teşkil edebilecek dosyaların bulunması ihtimali olduğundan dolayı daha geri/ihtiyatlı bir tarihin seçilmesi gerektiği belirtilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbine kadar olan belgelerde sorun yaratabilecek evrak bulunamayacağı düşünüldüğünden, bu tarihe kadar olan evrakın araştırmacıların istifadesine serbestçe sunulmasında bir sakınca görülmediği ve sonraki belgeler hususunda ise talep edilen dosyaların konusuna ve mahiyetine göre bir tarih tayininin daha sağlıklı olabileceği kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, 1877 yılından önceki belgeler üzerinde araştırma ve incelemenin serbestçe yapılabileceği, sonraki belgeler hususunda ise tetkiki istenen konunun, tarihinin ve bu araştırmanın kim tarafından yapılacağına önceden Hariciye Vekâletine bildirilmesi ve Vekâletçe yapılacak araştırma sonucuna göre izin verilmesi uygungörülmüştür.²⁹

Başvekâletin, aynı yıl Hariciye Vekâletine gönderdiği tezkerede, Türk Tarihi Tedkik Cemiyetinin mevcut arşiv malzemesinin tasnifi yapıldıktan ve gizli dosyalar ayırt edildikten sonra Hazine-i Evrakta araştırma yapılabileceği görüşü kaybolunmuştur. Buna göre sayısı milyonları bulan arşiv evrakının tasnif işlemlerinin yapılmasının çok uzun zaman alacağı, araştırmacıları çalışmalarından tamamen mahrum etmemek için gizli dosyalar hariç 1908 yılına kadar olan konuları Türk araştırmacıların istifadesine sunmakta bir sakınca görülmediği, araştırma ve inceleme sahasının yabancılar için bir dereceye kadar sınırlandırılmasının lazım ve zaruri olduğu ve Hazine-i Evrak Şefliğine bu esas dairesinde emir verildiği bildirilmiştir. Vekâlet Encümeni, dosyaların tasnifi yapılmadan talep edilen belgelere ulaşmanın zor olduğu, tasnifsiz şekliyle belgelerin hassasiyetlerine göre ayırımının mümkün görülmediği, evrakın tasnifsiz şekilde araştırmacıların istifadesine sunulması durumunda gizlilik dereceli belgelerin kolayca çalınabileceği ve içeriğinin ifşa olabileceği, bu nedenle, arşivin tasnifi yapılmadıkça araştırmacılara fayda sağlamayacağı gibi tam aksine yukarıda bahsi geçen sorunları ortaya çıkarabileceği yolunda karar almıştır.³⁰

İki kurum arasındaki yazışmalar 1936 yılında yapıldığından Hariciye Vekâleti, Hazine-i Evraktaki belgeler üzerinde araştırma yapabilmek için 59 yıllık süreyi uygun görmüş olmaktadır. Ayrıca son 59 yıla ait belgeler üzerinde araştırma

²⁷ TDA/Go200715/10875661.

²⁸ TDA/Go238749/12766638; TDA/Go206756/15767126.

²⁹ TDA/Go200869/III85758.

³⁰ TDA/Go201186/19787259.

yapılması hususu ise bazı şartlara bağlanmıştır. Vekâletin, Hazine-i Evraktaki belgelerin yerli/yabancı araştırmacıların istifadesine sunulması konusunda oldukça ihtiyatlı davrandığı ve böyle bir tutum takınılmasında tasnif işlemlerinin istenen düzeyde olmaması ve bu şekilde araştırmacıların istifadesine sunulmasının bazı sorunları beraberinde getireceği hususlarının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

4. 1940-1949 Yılları Arası Hazine-i Evrak

1940'lı yıllar boyunca Hazine-i Evrak Müdürlüğü Vekâlet Evrak Müdürlüğüne bağlı, ancak fiilen ayrı bir birim olarak kalmaya devam etmiş ve Vekâletle yapılan yazışmalar 1930'lu yıllardaki gibi mutataş şekilde devam etmiştir. Bu dönemde, İstanbul Hazine-i Evrak Müdürlüğüne hitaben yazılan yazılarda önceki dönemlerde görülen şahsa hitap yok denecek kadar azalmış, Hazine-i Evrak Müdürlüğü'nün diğer kurum/kuruluş ve misyonlarla az da olsa yazışmaları devam etmiştir. Bu dönemdeki Vekâlet ile Hazine-i Evrak Müdürlüğü arasındaki mutataş yazışmaların dışında II. Dünya Savaşı'nın getirdiği olağanüstü durumdan dolayı devletin memurlara sağladığı yiyecek, giyecek ve yakacakla ilgili yazışmalardaki artış göze çarpmaktadır.³¹

1944 yılında, Başvekâletçe, Başvekâlet Hazine-i Evrak Müdürlüğüne ait olan ve Bâb-1 Âlî içinde bulunan Cevat Paşa Kütüphanesinin Hariciye Vekâletine ait Hazine-i Evrak binasının alt katıyla değiştirilerek bahsi geçen kütüphanenin tamamının Hariciye Hazine-i Evrak Müdürlüğüne tahsisi görüşü ileri sürülmüştür.³² Başvekâletin söz konusu teklifi, hem müstakil bir binaya sahip olunacağı hem de 7 farklı yerde muhafaza edilen ve durumu iyi olmayan Vekâlet evrakının tek yerde (Cevat Paşa Kütüphanesinde) toplanmasının yararlı olacağı düşünüldüğünden Vekâletçe uygun görülerek kabul edilmiştir.³³ Ancak sonraki yıllarda bu değişimin gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.

Bu dönemin ortalarına doğru Hazine-i Evrak Müdürlüğü'nün 1 müdür, 3 memur ve 2 odacı olmak üzere toplam 6 personelle hizmet vermeye çalıştığı görülmektedir.³⁴

4.1. Hazine-i Evrak Dosyalarının Muhafaza Edildiği Mekânlar

Yukarıda ifade edildiği üzere, binlerce dosya, evrak ve defterden oluşan Hariciye Vekâletine ait İstanbul'daki arşiv evrakı, bu dönemde yer sıkıntısından dolayı 7 farklı mekânda muhafaza edilmektedir.³⁵ Bu yerlerden birincisi ve en önemlisi Bâb-1 Âlî'deki Hazine-i Evrak binasının Vekâlete ait alt katıdır. Bu katta iki büyük müstakil oda ile birbirinden geçme üçer odadan toplam 8 oda bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü yerler Muhtelit Hakem Mahkemeleri ile Mübadele Komisyonu

³¹ Örnek olarak bk. TDA/Go317630/17390711; TDA/Go317437/17549050; TDA/Go317631/18316429.

³² TDA/Go238512/12599231; TDA/Go238903/12767846; TDA/Go238903/12767806.

³³ TDA/Go238903/12767766; TDA/Go238512/12599231; TDA/Go238903/12767732.

³⁴ TDA/Go317631/18315784.

³⁵ TDA/Go238903/12767732.

dosyalarının bulunduğu³⁶ Defterdarlık binasının üst katındaki 49 ve 50 numaralı odalardır. 49 numaralı oda Vekâlet Hazine-i Evrak Müdürlüğü'nün çalışma odasıdır. Bu odada aynı zamanda gayri-mübadillere ait dosya rafları bulunmaktadır. İç içe geçmiş üç odadan oluşan 50 numaralı oda ise tamamen arşiv evrakına tahsis edilmiştir. Söz konusu odada Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Romanya ve Yunan mülga Muhtelit Hakem Mahkemelerine ait dosya, defter ve evrak ile eski kitaplar ve risaleler mevcuttur.³⁷ 1950 yılında Vekâlete ait 49 numaralı çalışma odası ile 50 numaralı arşiv odasının aynı binanın alt katındaki 28 numaralı odayla değiştirilmesi İstanbul Defterdarlığınca talep edilmiştir.³⁸ Hazine-i Evrakın tüm karşı çıkılmalarına rağmen³⁹ bu değişimin yapıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁰

Dördüncü yer, Defterdarlık binasının alt katındaki odunluktur. Odunluk ambarında yaptırılan raflarda 40 binden fazla dosyadan mürekkep Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Hakem Mahkemeleri evrakının bir kısmı ile beşyüze yakın gaz tenekesi içinde mübadil eşhas beyannameleri bulunmaktadır. İstanbul Defterdarlığının talebi üzerine bu mekân da boşaltılmıştır. Mübadil şahısların beyannamelerini muhtevi evrak Direkli Mahzen'e, diğer evrak da 50 büyük sandık içinde 50 numaralı odaya nakledilmiştir.⁴¹ Beşinci yer Defterdarlık binası bahçesinde yer alan Direkli Mahzen'dir. Burası Osmanlı Dönemi'ne ait konsolosluklar evrakı ile diğer bazı evrak, defter ve dosyalarla tamamen dolu hâldedir. Defterdarlık, Direkli Mahzen'in boşaltılıp kendilerine teslim edilmesini talep etmiştir.⁴²

Kalan diğer iki yerin neresi olduğu tespit edilememekle birlikte, Vekâletin Hazine-i Evrak bünyesindeki arşiv malzemesinin muhteviyatını tespit etmek mümkündür. Bu evrak siyasi, idari, mütenevvi, hukuk, Balkan Harbi, Umumi Harp, Mütareke; Mektubi, Tercüme Kalemî'nin kavanin, nizam, muahedat, mukavelat gibi resmî müellefatı, mülga İstanbul Temsilciliği, Mübadele Komisyonu, Muhtelit Hakem Mahkemeleri, Sicil, eski Divan Kalemî'nin evrak, dosya ve defterleri, Mübadeleye tabi Türklerin tasfiye taleplerleri, gayri-mübadil Rumlara ait defterler, fihrist ve endikatörler, bazı kitaplar gibi belge ve yazışmalardan oluşmaktadır.⁴³

Öte yandan 1944 yılında Direkli Mahzen'de bir yığın hâlinde olan eski defter, evrak ve dosyaların tasnifi için Hazine-i Evrak Müdürlüğü emrine Defterdarlıktan iki oda tahsisi talep edilmiş,⁴⁴ ancak binanın sıkışık olmasından dolayı Defterdarlıkça oda tahsisi mümkün olamamıştır.⁴⁵

³⁶ TDA/Go317696/17462721; TDA/Go317630/17391039.

³⁷ TDA/Go312826/16956553.

³⁸ TDA/Go312826/16956553; TDA/Go318130/17564552.

³⁹ TDA/Go312826/16956227.

⁴⁰ TDA/Go318204/17482281.

⁴¹ TDA/Go317630/17390983; TDA/Go238903/12767885; TDA/Go312826/16956227.

⁴² TDA/Go238903/12767940; TDA/Go238903/12767885.

⁴³ TDA/Go318054/19176276.

⁴⁴ TDA/Go238506/11646576.

⁴⁵ TDA/Go238506/11646617.

Şekil 1. Hazine-i Evrak Binası (1940'lı yıllar)⁴⁶

4.2. Hazine-i Evrak Binasının Tadilatı

İstanbul Defterdarlığı, 1944 yılında Hazine-i Evrak Müdürlüğü binasının tamir ve tadilatı için gerekli önlemlerin alınmasını Hariciye Hazine-i Evrak Müdürlüğünden talep etmiştir.⁴⁷ Bunun üzerine Hariciye Vekâleti Umum Evrak Müdürü Hamit Aral, Hazine-i Evrak binası tadilatının özgün hâline uygun olarak yapılmayacağını düşündüğünden ötürü konuyla ilgili bir yazı kaleme almıştır. İstanbul Hazine-i Evrak binasının Reşit Paşa tarafından zamanın anlayış ve kullanış tarzına göre tam manasıyla bir “Arşiv Binası” olarak inşa edildiğini dile getiren Hamit Aral, eğer tadilata ihtiyacı varsa arşiv binasının tarihî ve mimari yapısının öneminden dolayı aslına uygun şekilde “arşiv mimari tekniği” dikkate alınarak mimari üslubuna ve kıymetine zarar verilmeden bu gibi tarihî eserlerden anlayan mimarların gözetimi altında tamir ettirilmesinin uygun olacağı ve binanın aslının değiştirilmesinin tarihin canlı abidelerini yıkmak demek olduğu mülahasasında bulunmuştur. Kendisinin mülahasası Vekâletçe de uygun görülmüş⁴⁸ ve söz konusu durum ilgili makamlara iletilmiştir.⁴⁹ İlgili makamlar Hazine-i Evrak binasının iç ve dış kısmında yapılacak tamiratın binanın üslup ve karakterini değiştirmeksizin yapılacağını bildirmiştir.⁵⁰

⁴⁶ <https://www.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Sayfa/9/ADA45D7B737CBC58F13C672CoAECCA8E9FoDDB54A7AB8426349949A5FDEB9E15>, [Erişim tarihi: 10.06.2019].

⁴⁷ TDA/Go238512/12599905; TDA/Go317438/17942345.

⁴⁸ TDA/Go238512/12599880; TDA/Go238512/12599863; TDA/Go317631/18319210.

⁴⁹ TDA/Go238512/12599678.

⁵⁰ TDA/Go238512/12599289; TDA/Go238512/12599231; TDA/Go317631/18319265. Tadilatın kapsamı için bk. TDA/Go238512/12600036. Söz konusu durumun Başbakanlık, Maliye Vekâleti, Nafia Vekâleti vd. ilgili kurum/kuruluşların dikkatine getirildiği anlaşılmaktadır.

Bundan sonra Başvekâlet Hazine-i Evrak Müdürlüğüne ait 1 numaralı arşiv deposunun (1. kat) tadilatı bitmek üzereyken Hariciye Vekâleti Hazine-i Evrak Müdürlüğüne ait olan ve henüz boşaltılmayan alt katın da tadilat için tahliyesi istenmiş⁵¹ ve Hariciye Vekâletine ait alt kattaki odalar boşaltılarak müteahhide teslim edilmiştir.⁵² Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, 1944-1945 yıllarında Hazine-i Evrak binası genel tadilat görmüş ve yenilenmiştir. Nitekim Hazine-i Evrak binasına ait şekil 1'deki fotoğrafın söz konusu binanın tadilatı esnasında çekildiği düşünülmektedir.

5. 1950-1959 Yılları Arası Hazine-i Evrak

1951 yılının hemen başında Bakanlık, Hazine-i Evrak Müdürlüğünden kurum arşivinde yangına karşı ne tür önlemler alındığını veya bu hususta ne gibi vasıta ve malzemeye ihtiyaç duyulduğunu, şayet Başbakanlık Arşivi veya İstanbul Valiliğinin bu konuda aldığı bir önlem mevcutsa bildirilmesini talep etmiştir.⁵³ Verilen cevabi yazıda, Bakanlık Hazine-i Evrakında yangın vs. gibi pasif korunma için herhangi bir önlemin alınmadığı, ancak hemen üst katta yer alan Başbakanlık Hazine-i Evrakında ve Defterdarlık binasında gerekli tüm önlemlerin alındığı belirtilmiştir.⁵⁴

1956 yılı itibariyle Bakanlık Hazine-i Evrakında evrakla dolu rafların uzunluğu yaklaşık 160 metre, hacmi ise 53 m³tür. Tahmini belge sayısı 1.500.000'dir. En eski belge 1860 tarihlidir ve bu belgeler 1928 yılına kadar kesintisiz devam etmektedir.⁵⁵ Bu dönemde gerek duyulduğunda arşiv nakillerinin yapıldığı da görülmektedir. Örneğin 1957 yılında Atina Büyükelçiliği ile Atina-Pire Başkonsolosluğundaki Osmanlı Dönemi'ne ait evrakı haiz 22 sandık Hazine-i Evraka gönderilmiştir.⁵⁶ Diğer bir ifadeyle, Cumhuriyet Dönemi'nde de Hariciyeye ait Hazine-i Evraka gerek Osmanlı Dönemi gerek Cumhuriyet Dönemi'ne ait arşiv malzemesi akışının devam ettiği anlaşılmaktadır.

Dönemin Hazine-i Evrak Müdürü, vekâlet maaşı için 1956 yılında Bakanlığa bir dilekçe göndermiştir. Bunun üzerine Bakanlık, teşkilat içinde “Hazine-i Evrak Müdürlüğü” adıyla anılan bir müdürlüğün bulunmadığı, bu makamın yetkilisi vaziyetinde olan memura derecesine göre kendisine gönderilen yazılarda “müdürlük” diye hitap edilmesinin tabi olduğu, bu nedenle mevcut olmayan bir müdürlüğün vekâletinin ve vekâlet maaşı verilmesinin de mevzubahis olamayacağı şeklinde cevap vermiştir.⁵⁷ Bu nedenle, 1955 yılına kadar Hazine-i Evrak yetkilileri için “Hazine-i Evrak Müdürü” unvanı kullanılırken 1955-1958 yılları arası genellikle “Hazine-i Evrak Müdürü Y.” veya “Hazine-i Evrak Müdür Vekili” ibarelerinin

⁵¹ TDA/Go317631/18316299; TDA/Go317631/18316227.

⁵² TDA/Go317631/18316208.

⁵³ TDA/Go317696/17463888; TDA/Go317696/17462897.

⁵⁴ TDA/Go317696/17462721.

⁵⁵ TDA/Go318057/17780680.

⁵⁶ TDA/Go317668/20246395; TDA/Go317668/20246353; TDA/Go317668/20246421; TDA/Go312598/16892486.

⁵⁷ TDA/Go317668/20245880; TDA/Go317668/20245890.

kullanıldığı görülmektedir. 1959 yılından 1965 yılına kadar Hazine-i Evrak yetkilisi için çoğunlukla “Hazine-i Evrak Müdürlüğünü Tedvire Memur” ibaresi kullanılmıştır.⁵⁸ 1970’li yıllarda ise Hazine-i Evrak yetkilileri için yine “Hazine-i Evrak Müdürü” unvanı kullanılmaya başlanmıştır.

5.1. Araştırmacıların Hazine-i Evrakta Yararlanma Esasları

Bakanlık Hazine-i Evrakının ana deposundaki tasnifli belgeler üzerinde araştırma yapmak mümkün olduğundan, 1950’li yıllarda Hazine-i Evrakta araştırma taleplerinde artış yaşandığı görülmektedir.⁵⁹

Bu araştırma taleplerindeki artıştan dolayı olsa gerek, Dışişleri Bakanlığı 1953 Ağustos ayında Başbakanlığa gönderdiği yazısında, arşivlerindeki evrakın resmî sıfatı haiz olmayan şahıslar tarafından incelenmesinde uygulanan usulü sormuştur. Başbakanlık cevabi yazısında, Başbakanlık arşivinde bulunan her türlü belge ve dosya için Müsteşarlıktan yazılı izin alındığı, iznin II. Meşrutiyet’e (1908) kadar geçerli olduğu, bu tarihten sonraki evrak için Başbakanlık Müsteşarlığından ayrıca hususi bir iznin alınması gerektiği, 1923’ten sonraki belgelerin kendi arşivlerinde bulunmadığı, alınan izinlerin tarih ve konuyla sınırlı tutulduğu, araştırmacıların not almakta veya vesikaları kopya etmekte serbest oldukları, belgelerin fotokopisi için ayrıca izin alınması gerektiği, izin alınan belgelerin yurt içi ve yurtdışında neşrine mani bir engel bulunmadığı, devletin yüksek çıkarlarını ilgilendiren belgelerin fotokopilerinin ancak Başbakanlığın onayından sonra kullanılabileceği belirtilmiştir.⁶⁰

1950’li yılların ilk dönemine ait olduğu ve büyük olasılıkla Başbakanlığın yukarıdaki cevabından sonra hazırlandığı düşünülen bir belgede, Dışişleri Bakanlığı arşivlerinin yalnız bir kısmı ve sadece 1918 tarihine kadar olan belgeleri üzerinde tarihî araştırmalara izin verilebileceği ifade edilmiştir. Söz konusu belgede araştırma yapmak isteyenlerin bir dilekçeyle Bakanlığa müracaat ederek bilimsel araştırmalarının konusunu ve tarihini belirtmeleri gerektiği, yabancıların kendi temsilcilikleri vasıtasıyla başvuruda bulunabilecekleri, Başbakanlık arşivlerine ait başvuruların ilgili yere yönlendirileceği kaydedilmiştir. Ayrıca araştırma konusu dosyaların ancak Hazine-i Evrak binası dâhilinde ve sorumlu bir memurun gözetimi altında inceleneceği, belgelerin izin almış olan şahıslara verilmesinin Bakanın ayrı iznine bağlı olduğu, izinlerin şahsa mahsus bulunduğu, belgelerin neşri ve fotokopisini çekmek isteyenlerin özel izin almaları gerektiği, belgelerin suret ve özeti nasıl çıkarılacağını da Bakanlığın belirleyeceği, Bakanlık belgelerini kullanıp eser meydana getirenlerin iki nüshasını Bakanlığa vermeye mecbur oldukları ve

⁵⁸ Örnek olarak bk. TDA/Go317668/20245851; TDA/Go317657/17769863; TDA/Go318057/17770814; TDA/Go317668/20255864.

⁵⁹ Örnek olarak bk. TDA/Go311784/16879661; TDA/Go311784/16880072; TDA/Go317668/20256675; TDA/Go317668/20257196.

⁶⁰ TDA/Go105726/3837364.

bu usule uymayanların geçici veya süresiz şekilde araştırmadan men edilebileceği hususları kayıt altına alınmıştır.⁶¹

Hazine-i Evrakta araştırma yapmak isteyenler için hazırlanan ve Başbakanlığın kendi Hazine-i Evrakında uyguladığı esaslardan esinlendiği görülen kuralların yazılma tarihi 1954 olarak alındığı takdirde, üzerinden 36 yıl geçmiş belgeler araştırma konusu olabilmektedir. Daha doğrusu, Bakanlık, Millî Mücadele Dönemi evrakı hariç diğer Osmanlı Dönemi'ne ait evrakın araştırmacıların istifadesine sunulmasında bir sakınca görmemiştir.

6. 1960-1969 Yılları Arası Hazine-i Evrak

1960'lı yıllar boyunca Hazine-i Evrak Müdürlüğü Bakanlık, misyonlar, diğer kurum ve kuruluşlarla yazışmalarını sürdürmüştür. Bu dönemki yazışmalar genelde yurt dışında vefat eden vatandaşların terekeleri ve arşivden belge talepleri şeklinde olmuştur. Hazine-i Evrakta hitaben yapılan yazışmalarda genelde "(Dışişleri Bakanlığı) Hazine-i Evrak Müdürlüğüne" ibaresinin kullanıldığı görülmüş, bir satır altına ise mutat olduğu üzere "İstanbul" ibaresi eklenmeye devam edilmiştir.

Hazine-i Evrak Müdürlüğü depolarındaki yangın önlemlerine bakıldığında 1961 yılında iki katlı Hazine-i Evrak binasının Bakanlığa ait birinci katındaki arşiv depolarında hiçbir yangın söndürme aletinin olmadığı, eldeki imkânlarla yangına karşı herhangi bir önlem alınmasının da mümkün görülmediği, Defterdarlık binasının ikinci katında yer alan makam odasında ise sadece bir yangın söndürme tüpünün bulunduğu, aynı binanın alt katında yer alan ve Hazine-i Evrakta ait bir depoda tasnif edilmemiş dosyaların bulunduğu, burada da öteden beri yangına karşı herhangi bir önlem alınmadığı görülmektedir.⁶² 1965 yılının sonuna gelindiğinde bu zamana kadar temin edilmesi gereken yangın söndürme malzemelerinin temin edilemediği, üç arşiv deposu için 7 söndürme cihazı, 31 kova ve 4 adet kancaya ihtiyaç bulunduğu, yeterli miktarda tahsisat çıktığında gerekli satın almanın yapılacağı, 1961 mali yılından beri satın alması ertelenen yangın söndürme malzemelerinin arşiv depolarının önemine binaen bir an önce tedarik edilmesi gerektiği Hazine-i Evrak Müdürlüğü tarafından talep edilmiş ve Bakanlık da söz konusu ihtiyaçların giderilmesini teminen durumu İçişleri Bakanlığına bildirmiştir.⁶³

1965 yılında Bakanlık Hazine-i Evrak Müdürlüğünün 3 arşiv deposu ve 1 bürosu bulunmaktadır. Başbakanlık Hazine-i Evrak binasında bulunan 1 numaralı depoda 140 m³, Millî Emlak binasının altındaki 30-1 C numaralı depoda 185 m³, Valilik binası altında bulunan depoda 21 m³ ve büro kısmında ise 2,5 m³ olmak üzere toplamda 348,5 m³ hacminde evrak bulunmaktadır.⁶⁴

Bu depolardan önemli miktarda arşiv evrakının bulunduğu İstanbul Valiliği Millî Emlak Müdürlüğü binasının bodrum katındaki 30-1-C numaralı Hazine-i

⁶¹ TDA/Go105726/3837347.

⁶² TDA/Go303729/16038202.

⁶³ TDA/Go303729/16041246; TDA/Go303729/16041203; TDA/Go303729/16040992.

⁶⁴ TDA/Go322681/17984488.

Evrak deposunun fiziki koşullarının iyi olmadığı, bazı kısımlarında çökme tehlikesinin bulunduğu ve arşiv malzemesini muhafazaya elverişli olmadığı, bu nedenle bina, havalandırma ve raf onarımının kaçınılmaz olduğu ve bu deponun onarılarak yeni dosya raflarının yapılması zaruretinin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.⁶⁵ Elzem görülen bu tadilat 1968 yılında yapılmıştır.⁶⁶

Bu dönemde, Bakanlık arşivi henüz kurulmadığından Hazine-i Evrak hâlâ Bakanlığın ana arşivi/mahzeni durumundadır.

7. 1970-1979 Yılları Arası Hazine-i Evrak

1970'li yıllarda, Hazine-i Evrak Müdürlüğü ile Bakanlık arasındaki yazışmalar devam etmiştir. Yazışmaların büyük çoğunluğu kurum içi - kurum dışı araştırma, bilgi ve belge talepleri, mali konular (mahsuplar, faturalar, vs.), mühür/damga siparişleri, gümrük işleriyle ilgili konular olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Hazine-i Evrak Müdürlüğü 1970'li yıllarda Hazine-i Evraktaki arşiv işlerinin yanı sıra Bakanlıkça istenen dosyaların aranması ve tetkiki, dış temsilcilikler ile merkez birimleri için Darphaneye imal ettirilen çeşitli mühür siparişleri, zaman zaman yurt dışında vefat eden Türk vatandaşlarının gümrüğe gelen tereke işlerini yürütmüştür.⁶⁷

Bu dönemde, Bakanlıktan Hazine-i Evraka giden yazıların tamamına yakınının "Dışişleri Bakanı Y." imzalı olarak gönderildiği ve ayrıca 1966 yılında yayımlanan "Dışişleri Bakanlığı Yazı İşleri Talimatı" çerçevesinde, gelen-giden yazışmalarda standartlaşmanın sağlandığı görülmektedir.⁶⁸

Yine dönemin başlarında, Hazine-i Evrak ana deposunun durumunun iyi olmadığı, bu nedenle evrakı yok olmaktan kurtarmak için gerekli temizliğin bir an önce yapılması gerektiği, ayrıca kırık pencere ve kapı camlarının onarıldığı kaydedilmektedir.⁶⁹

Hazine-i Evrak Müdürlüğü bürosunun ve bir deposunun bulunduğu Defterdarlık binasında ise 1972 yılında yangın çıktığı, bu yangının Hazine-i Evraka ait bölümlere sirayet ettiği, Hazine-i Evrakın yanan binadan başka bir binaya taşındığı da anlaşılmaktadır.⁷⁰

1977 Aralık ayında, olağanüstü durumlar için gerekli önlemlerin alınıp alınmadığını yerinde görmek ve incelemek amacıyla Bakanlık Savunma Sekreteri Mehmet Özgüner ve Sivil Savunma Uzmanı Celal Cilara Hazine-i Evrak Müdürlüğünü ziyaret etmişlerdir. Hazine-i Evrakın mevcut iki deposunda yapılan inceleme sonucunda bir tutanak hazırlanmıştır. Söz konusu tutanakta, tarihî belgelerin

⁶⁵ TDA/Go303753/16805932; TDA/Go303737/15071198; TDA/Go303754/16870733.

⁶⁶ Konu ile ilgili belgeler için bk. TDA/Go303474/15055730; TDA/Go303582/15935318; TDA/Go303474/15054396; TDA/Go303582/15863712; TDA/Go303474/15049137; TDA/Go303474/15056624; TDA/Go303880/18620221.

⁶⁷ TDA/Go317850/18364350.

⁶⁸ Örnek olarak bk. TDA/Go302217/14912255; TDA/Go302217/14948295; TDA/Go17008/6327838.

⁶⁹ TDA/Go301700/15792674; TDA/Go301700/15793879.

⁷⁰ TDA/Go317850/18358415; TDA/Go317850/18358410; TDA/Go303707/15054047.

çalınması, tahribatı ve sabotajına karşı ve bunların araştırmacılar tarafından incelenmesi sırasında alınan güvenlik önlemlerine değinilmiş; bahsi geçen iki arşiv deposu için olağanüstü durumlarda uygulanmak üzere önleyici önlemlerin alınmadığı ve tarihî belgelerin bir kısmının tasnif edilmemiş olması nedeniyle tozlanmaya maruz kaldığı, Vaşington, Belgrad ve Atina Büyükelçiliklerinin bir kısım evrakının Hazine-i Evrak Müdürlüğüne gönderilmiş olduğu belirtilmiştir. Tutanağın sonunda da Hazine-i Evrakın ihtiyaç duyduğu malzemelere yer verilmiştir.⁷¹

Hazine-i Evrakın güvenlik önlemlerine ilişkin hazırlıklarını yerinde incelemek ve görülecek noksan ve aksaklıkları düzeltmek amacıyla 1978 Mayıs ayında yukarıda anılan kişilerce ikinci bir ziyarette bulunulmuştur. Hazine-i Evrak Müdürlüğü'nün iki deposunda bulunan tarihî belgeler için alınan güvenlik önlemleri ve Müdürlüğün sivil savunmayla ilgili hizmetleri yerinde incelenerek belirlenen hususlar tutanak hâline getirilmiştir. Söz konusu tutanakta, iki arşiv deposu için gerekli güvenlik önlemlerinin alındığı, birinci teftiş tutanağında belirtilen eksiklikler için gereğinin yapıldığı ifade edilmiş; Hazine-i Evrakın ödenek, personel takviyesi ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması talebi uygun görülmüştür. Ayrıca muhafaza amacıyla tenekeler içine koyulan evrakın nem nedeniyle okunamaz hâle geldiği, bu değerli evrakın tasnifinin yapılarak klasörlere konulmasının uygun olacağı beyan edilmiştir.⁷² Bundan önceki dönemde Hazine-i Evraka ait 3 arşiv deposu bulunmakta iken bu depolardan birinin daha boşaltıldığı anlaşılmaktadır.

8. 1980-1986 Yılları Arası Hazine-i Evrak

Bu bölüme başlamadan önce Bakanlık Hazine-i Evrakının 1986 yılında Başbakanlığa bağlı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne (DAGM) devredildiğini belirtmekte yarar görülmektedir. Bu nedenle, bu bölümde Hazine-i Evrakın 1986 yılına kadar olan durumuna ve DAGM'ye devri hususlarına değinilecektir.

1980 yılına gelindiğinde, Hazine-i Evrakın sahip olduğu belgelerin ana kısmı İstanbul'da Valilik binası bahçesindeki Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü binasının zemin katında, diğer kısmı aynı yerde bulunan Defterdarlık binasının zemin katındaki bir depoda saklanmaktadır. Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü binasının zemin katındaki tasnifi yapılmış evrak araştırmacılara açık durumdadır. İkinci yerdekilerin tasnifi yapılmamıştır. 1846 yılında kurulan Hazine-i Evraktaki tasnifli belgeler (tasnifsizler hariç) 4.879 kutu ve 433 adet defterden oluşmaktadır. Ayrıca aynı yerde muhafaza edilen ancak henüz sandıkları açılmamış Vaşington, Atina ve Belgrad Büyükelçiliklerine ait 43 büyük sandığın da tasnifi yapılmamıştır. 1980 yılına kadar Türk dış politika belgeleri üzerinde yapılan incelemelerin hemen hemen hepsi Hazine-i Evrak malzemesi üzerinde olmuştur (1961-1980 yılları arasında bahsi geçen yerde yerli ve yabancı kişilerce yaklaşık 250 civarında araştırma başvurusu alınmış ve bunların bir kısmına gerekli izinler verilmiştir).⁷³

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bk. TDA/Go322681/17984697; TDA/Go322681/17984488.

⁷² Ayrıntılı bilgi için bk. TDA/Go322681/17984079; TDA/Go322681/17983966.

⁷³ TDA/Go314132/16918976, s. 19-20.

1981 yılında Başbakanlığa ait Hazine-i Evrak Müdürlüğünün üst katının elektrik tesisatı bakım ve kontrolden geçirilerek yenilenmiştir. Bakanlığa ait alt katının elektrik tesisatı çok eski, yıpranmış, yer yer arızalı olması ve yangın çıkma tehlikesi bulunmasına rağmen elektrik tesisatının revizyon ve kontrolden geçirilmesi için ilgili kurumlar nezdinde yapılan teşebbüslerden uzun süre cevap alınmadığı anlaşılmaktadır.⁷⁴

Aynı yıl Bakanlığın İstanbul Temsilciliği açıldığından, Hazine-i Evrak ile Bakanlık arasındaki doğrudan yazışmalar bu tarihten itibaren hayli azalmıştır. Bu dönemki yazışmaların konuları 1970'li yıllarla aynı olmakla birlikte, yeni tesis edilen "Araştırma Kurulu"⁷⁵ diğer bir yazışma alanı doğurmuştur. 1985 yılında ise Bakanlık ile Hazine-i Evrak arasındaki yazışmalar yok denecek kadar azalmıştır.

9 Aralık 1982 tarihinde Başbakanlıktan Bakanlığa "Arşiv Hizmetleri" konulu bir Genelge gönderilmiştir. Söz konusu genelgede ülke arşivlerinin önemi ve zenginliğine değinildikten sonra her yönüyle tarihimizin yazılı senetleri, yurdumuzun tapusu ve millî varlığımızın geçmişten geleceğe geçiş vasıtası olan arşivlerimizi gerektiği şekilde muhafaza edebilmek, değerlendirmek, devletin, bilimin, gerçek ve tüzel kişilerin yararlanmasına sunabilmek için yapılması gerekli ve ihmal edilemeyecek hizmetlerin olduğu kaydedilmiştir. Bu hizmetlerle ilgili olarak 25 Ocak 1977 tarihinde gönderilen genelgeden bu yana Bakanlığa ait ana kuruluşlarda arşiv düzenlemesi ve Hazine-i Evrakın Devlet Arşivine nakline hazırlık konusunda ne gibi icraatların yapıldığının bilinmesinin gerekli görüldüğü, bu konudaki bilgilerin 28 Şubat 1983 tarihine kadar Başbakanlığa gönderilmesi gerektiği, bunların toplanmasından sonra Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığınca yerinde tespit ve incelemelerde bulunulacağı belirtilmiştir.⁷⁶

1977 yılından itibaren arşiv düzenlenmesi ve Devlet Arşivine intikaline hazırlık konusunda Bakanlığa bağlı ana kuruluşlarda yapılan çalışmaların tespiti yolundaki genelge 28 Aralık 1982 tarihinde Hazine-i Evrak Müdürlüğüne gönderilmiş ve ilgili formun (Bilgi Bildirim Formu) Hazine-i Evrak arşivi yönünden doldurularak Bakanlığa iadesi talep edilmiştir. Bilgi Bildirim Formunun doldurulmasında faydalı olacağı düşüncesiyle formda geçen bazı terimlerin açıklamasıyla ilgili bir not da ilişiktesunulmuştur.⁷⁷

Hazine-i Evrak Müdürlüğü, bilgi formunu Ocak 1983 sonlarına doğru doldurarak Bakanlığa göndermiştir. "Arşiv Hizmetlerinin Değerlendirilmesi ve Organizasyonu Hakkında Bilgi Bildirim Formu"nda Hazine-i Evrak hakkında güncel bilgiler bulmak mümkündür. Formda kuruluşun adı, adresi (Defterdarlık, Kat: 2, Cağaloğlu/İstanbul), formun doldurulduğu tarih vs. bilgilerden sonra sorular bahsine geçilmiştir. Söz konusu sorulara verilen cevaplar toplu şekilde ve özet olarak

⁷⁴ TDA/Go302866/16045817; TDA/Go303007/16111971; TDA/Go303007/16111627.

⁷⁵ Ermeni meselesi konusunda Hazine-i Evrak içerisinde bulunan belgeleri çıkarmak, asıllarını veya özetlerini yeni yazıya çevirip orijinallerinin fotokopilerini de almak suretiyle değerlendirmek için Bakanlık Hazine-i Evrakını incelemek üzere 1980 yılında emekli Büyükelçilerden müteşekkil "Araştırma Kurulu".

⁷⁶ TDA/Go317667/17443422; TDA/Go317667/17443515.

⁷⁷ TDA/Go317667/17443391; TDA/Go317667/17443488.

aşağıda verilmiştir. Bilgi Bildirim Formuna göre Hazine-i Evrak Müdürlüğü Osmanlı Devleti döneminde 1846 yılında kurulmuş ve 1923 yılında “Hariciye Vekâleti”ne bağlanmıştır. 1983 yılı itibariyle Telekomünikasyon Dairesi Başkanlığına (TELD)⁷⁸ bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Hazine-i Evrakın bir çalışma bürosu (iç içe iki oda, 60 m²) ve 2 adet deposu (ana depo: 450 m² ve Defterdarlık binasındaki depo: 300 m²) bulunmaktadır. Arşiv malzemesinin bir kısmı tahta dolaplarda ve bir kısmı tahta raflarda saklanmakta iken bir kısmı yığınlar hâlinde, hatta bir kısmı sandıklar içinde ve tasnifsiz durumda beklemektedir. Tasnif edilen arşiv malzemesi türleri arasında dosyalar (her çeşit yazılı ve basılı evrak ve kayıtlar), plan, harita, projeler, mühür, damga, resim, fotoğraf ve müzelik malzemeler bulunmaktadır. En eski tarihli arşiv malzemesi tasnifsiz evrak nedeniyle tespit edilememiştir. Ayrıca, farklı türlerde (doküman, harita, kitap, defter vs.) tonlarca ve çoğu tasnifsiz arşiv malzemesi de bulunmaktadır. Hazine-i Evrakta 4 kişi çalışmakta olup, bunlardan yalnızca biri eski yazıyı bilirken diğer 3 kişi yabancı dil bilmektedir.⁷⁹

Hazine-i Evraktan Bakanlık, diğer kamu kurum ve kuruluşları personeli, Türk ve yabancı araştırmacılar faydalanabilmektedir. Arşivden genellikle siyasi, az miktarda da idari vd. arşiv malzemesi talep edilmektedir. Hazine-i Evrakta fotokopi hizmeti verilmekle beraber mikrofilm hizmeti mevcut değildir, bunun için Başbakanlığa ait kısımdan yararlanılmaktadır. Arşivde fotoğraf, film, plak veya bant arşivi yoktur. Yabancı araştırmacılar için arşiv tüzüğü, Türk araştırmacılar için yasal bağlayıcılığı olmayan iç kullanıma yönelik bir metin bulunmaktadır. Bu metin de Hazine-i Evrakta göre hazırlanmadığından uygulamada zorluk çekilmektedir. Bu nedenle, Hazine-i Evrakın en acil ihtiyacı bu birimin özellik ve ruhuna uygun kanuni bir metindir. Hazine-i Evrakta ayıklama ve imha yapılamamakla birlikte bazı evrakın imhasına⁸⁰ gerek duyulmaktadır. Tonlarca tasnifsiz evrakta herhangi bir şey yapılamazken tasnifli kısmın %70'i sistematik ve %30'u organik yöntemle tasnif edilmiştir. Arşiv malzemesinin envanterleri çıkarılmamış ve malzemenin fişlenmesi ve kataloglanması yapılmamıştır. Mevcut az miktardaki endikatör de yetersiz ve hatalıdır. Bunların bir kısmının fotokopisi mevcuttur. Arşiv malzemesinin çeşitli tahrip unsurlarına karşı sadece fare, güve ve haşere ilacı kullanılmaktadır. Rutubete karşı cihaz ve bir depoda da havalandırma imkânı bulunmamaktadır. Toplam 32 sorudan oluşan bilgi bildirim formunun son sorusuna (Kuruluşunuz arşiv hizmetleri ile ilgili olarak, ilave edeceğiniz diğer hususlar nelerdir?) verilen cevap Hazine-i Evraktaki mevcut durumu özetler mahiyettedir: “Arşivimizin

⁷⁸ 27.02.1982 tarih ve 8/4334 sayılı Kararname ile Devlet teşkilatındaki genel düzenleme çerçevesinde Dışişleri Bakanlığında da yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Evrak-Ulaştırma ve Arşiv Genel Müdürlüğü (AUGM), “Telekomünikasyon Dairesi Başkanlığı” ismiyle müstakil bir daire olarak Bakanlık teşkilatındaki yerini almıştır. s. II, 20, 136-138.

⁷⁹ TDA/Go317667/17443359; TDA/Go317667/17443455.

⁸⁰ İmha kelimesi ileride kullanılmasına ve saklanmasına gerek görülmeyen, arşiv belgesi veya arşivlik belge dışında kalan, hukuki kıymetini ve bir delil olma vasfını kaybetmiş belgelerin usulüne uygun yok edilmesi işlemini ifade etmektedir (Bk. 18.10.2019 tarih ve 30922 sayılı Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, Madde 4/n).

ilk etapta mekâna, sonra da tasnife ve taranmaya, bilahare gerçek kataloglara ihtiyacı vardır.”⁸¹

17 Nisan 1985 tarihinde kaleme alınan “Hazine-i Evrak Arşivi ile Deposunun Durumu ve Islah Çareleri Hakkında Not”, Hazine-i Evrakın Başbakanlığa devredilmeden önceki son durumu hakkında önemli-güncel bilgiler sunmaktadır. Söz konusu belgede, Hazine-i Evrakın biri Mustafa Reşit Paşa (ö. 1858) tarafından yaptırılmış olan yaklaşık 300 m² bir alan üzerine oturmuş iki katlı arşiv binasının ilk katından, diğeri 1974 yılında Defterdarlık binasında çıkan yangından kurtarılıp yeni Defterdarlık binası zemin katında yaklaşık 150 m² bir yer işgal eden Hazine-i Evrak deposu olmak üzere iki kısımdan ibaret olduğu ifade edildikten sonra arşiv depolarının içinde bulunduğu duruma ve düzeltimi hususlarına değinilmiştir.

Bu çerçevede, ana deponun yer aldığı bina, bakımsız olmasına ve yıllar içinde içine yığılan çeşitli malzemeye rağmen işe yarar olarak kullanılagelmiştir. Ancak farklı zamanlarda yapılmış olan endikatörler yeterli olmadığı gibi tüm arşivin endikatörlerini de kapsar nitelikte değildir. Bu arşivin düzeltimi tam bir endikatörün yapılmasına, belgeler dışında kalan eşyanın ayıklanmasına ve arşivin hafifletilerek içinde rahatlıkla çalışılabilir hâle getirilmesine bağlıdır. Ayrıca binaya 1984 yılında yangın alarm cihazı takılmış ve 1985 yılında da yangın söndürme cihazları yenilenmiştir. İki katlı binanın genel yönetim ve bakımından Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yükümlü ve sorumlu olup bu yükümlülük ve sorumluluğun sınırları da her iki taraf için pek belirli olmadığından, zaman zaman çözümlenmesi gereken meseleler ortaya çıkabilmektedir. Defterdarlık binasındaki deponun ise fiziki koşulları iyi olmadığı gibi bu depodaki belgelerin tasnifi dahi yapılmış değildir.⁸² Özetle, Hazine-i Evrakın sahip olduğu belgelerin ana kısmı İstanbul'da Valilik binası bahçesindeki Başbakanlık Hazine-i Evrak binasının zemin katında, diğeri bir kısmı aynı yerde bulunan Defterdarlık binasının zemin katındaki bir depoda saklanmaktadır. Başbakanlık Hazine-i Evrak binasının zemin katındaki tasnifi yapılmış evrak araştırmacılara açıktır ve görece iyi durumdadır. İkinci depodaki evrakın tasnifi yapılmadığı gibi deponun fiziki koşulları da iyi olmadığından müdahale beklemektedir.

8.1. Araştırmacıların Hazine-i Evraktan Yararlanmaları

1 Ekim 1981 tarihinde Bakanlığın, araştırmacılara açık olan Hazine-i Evrak Müdürlüğüne gönderdiği bir yazısında, hâlen Sadaret ve Hariciye Hazine-i Evrak arşivlerinde izinle sürdürülen çalışmalarda araştırmacıların talebi üzerine çektirilen belge fotokopilerinin 100 adetten fazla olmaması yolunda bir uygulamanın mevcut olduğu konu edilerek, bu uygulamanın 19.09.1965 tarih ve 5113 sayılı Başbakanlık Genelgesinin 11. maddesinden ileri geldiği belirtilmiştir. Ancak genelgenin Hazine-i Evrakta incelemelerde bulunmak isteyen yabancılar hakkında olduğu, Devlet Arşivleri Yönetmeliğinde ise mikrofilm veya fotokopi verilmesi hususunda böyle

⁸¹ TDA/Go317667/17443359; TDA/Go317667/17443455.

⁸² TDA/Go108322/5236295.

bir sınırlamadan söz edilmediği dile getirilmiştir. Aynı yazıda; arşiv malzemesinden seri ve kitle hâlinde fotokopi ve mikrofilmler yapılmasına izin verilmemesinin tabii bulunduğu, ne miktar belge ve fotoğraf alınabileceğinin ilgili arşiv kuruluşunun takdirine bırakılmasının uygun olacağı, söz konusu uygulamanın Türk bilim insanlarının yaptığı araştırmaları engelleyen bir mahiyet taşıdığı Bakanlıkça müşahede edildiği, Başbakanın da kısıtlayıcı olan bu önlemin Türk bilim insanlarının yaptığı araştırmalara uygulanmaması gerektiğine işaret buyurduğunu ifadeyle, bu görüş çerçevesinde Türk bilim insanlarına Bakanlık arşivinde yaptıkları araştırmalarda 100 adet fotokopi sınırlamasının uygulanmaması talep edilmiştir.⁸³

Uygulamanın bundan böyle bu şekilde olacağını belirten aynı içerikli bir yazı da 1 Ekim 1981 tarihinde bilgi için Başbakanlığa gönderilmiştir.⁸⁴ Başbakanlığın cevabi yazısında, Bakanlığın görüşünün ilke olarak Başbakanlıkça da paylaşıldığı, diğer hususlarda olduğu gibi fotokopi konusunda da Türk bilim insanlarına kolaylık sağlanmasının onları daha derin ve kapsamlı incelemelere özendirileceği beyan edilmiştir. İki kanun tasarısı hâlindeki arşiv mevzuatının hızla kanunlaşma yolunda olduğu, bu tasarılar da söz geçen Millî Arşiv Kurulunun diğer bazı temel arşiv meseleleri arasında fotokopi ve mikrofilm konularındaki esasları da öncelikle karara bağlayacağı, bu nedenle Türk bilim insanları için geçerli olacak kesin kuralı da anılan Kurulun koymasının yerinde olacağı, ancak söz konusu husus gerçekleşinceye kadar Bakanlıkça Başbakanlığa bildirilecek kişilere duruma göre 100 belge sınırının daha esnek tutulmasında yarar görüleceği, bu uygulama yapılırken arşiv fonlarından seri hâlinde kitlevi çıkışların olmaması, idari ve mali sorunlara yol açılmamasının da göz önünde tutulacağı bildirilmiştir.⁸⁵

20 Nisan 1983 tarihinde TELD'in Hazine-i Evrak Müdürlüğüne gönderdiği yazıda, 14.01.1983 tarih ve 83/5963 sayılı Bakanlar Kurulu Kararının genel nitelikte bir hüküm olduğundan 19.09.1965 tarih ve 5113 sayılı Başbakanlık Yönergesini yürürlükten kaldırmasının söz konusu olmadığına değinilmiştir. Hazine-i Evrakta yer alan belgelerin Osmanlıca ve Fransızca kaleme alınmış olmaları nedeniyle yabancı araştırmacılar da Osmanlıca veya Fransızca bilgisinin aranması gerektiğinin Bakanlığın Kültür İşleri Dairesine duyurulduğu, bu hususa genel nitelikli bilimsel araştırma yöntemleri çerçevesinde yer verilmesine, uygulamada çıkaracağı sakıncalar nedeniyle imkân görülemediği keza belirtilmiştir. Sadece Hazine-i Evrakta araştırma yapmak üzere başvuruda bulunan yabancıların istemlerinin incelenmesi sırasında bu hususun anılan Müdürlükçe göz önünde tutulması ve verilecek izinlerde araştırmacıların Osmanlıca veya Fransızca bilmeleri zorunluluğunun belirtilmesinin yerinde olacağı ifadesinden sonra da Devlet Arşivlerine ilişkin yasalardan hazırlanma aşamasının henüz tamamlanmamış olması nedeniyle Bakanlıkça arşiv inceleme yönetmeliği çıkarılmasının doğru olmayacağı beyan edilmiştir.⁸⁶

⁸³ TDA/Go107710/7426945.

⁸⁴ TDA/Go107710/7426905.

⁸⁵ TDA/Go107710/7426828.

⁸⁶ TDA/Go132867/6077057

Bu çerçevede, 16 Mayıs 1983 tarihinde dış teşkilata gönderilen genelgede, Hazine-i Evrak Arşivi belgelerinin %50'si Fransızca ve %50'si Osmanlıca belgelerden oluştuğundan Fransızca veya Osmanlıca bilmeyen araştırmacıların Hazine-i Evrakta inceleme yapmalarının mümkün olmayacağı, bu nedenle olabilecek başvuruların resen geri çevrilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.⁸⁷

8.2. Hazine-i Evrakın DAGM'ye Devri

10.10.1984 tarih ve 3056 sayılı Kanununun 11. maddesi gereğince, bir çalışma bürosu ve iki deposu bulunan Bakanlık Hazine-i Evrakının, 30 Haziran 1986 tarihinde, Başbakanlıkça (19-310-1400 sayılı yazı ile) DAGM'ye devri talep edilmiş ve 29 Temmuz 1986 tarihli Bakanlık yazısıyla söz konusu devir gerçekleştirilmiştir.⁸⁸

Hazine-i Evrakın son durumuyla ilgili bilgiler vermek, DAGM'ye hangi tür ve ne miktarda belgenin devredildiğini bilmek hususunda yararlı olacaktır. Hazine-i Evrakın ana deposunda Osmanlı Hariciyesine ait belgelerle sonradan gönderilip orada kalan Vaşington, Atina ve Belgrad Büyükelçiliklerinin eski dosyalarını havi tasnifi yapılmamış 43 sandık bulunmaktadır.⁸⁹ Ana depodaki tasnifli evrak siyasi, hukuki, idari vs. çeşitli dosyalar hâlinde ve karton kutulara yerleştirilmiş durumdadır. Bunların konulara göre dağılımı şu şekildedir: Balkan Savaşları (70 kutu), I. Dünya Savaşı (123 kutu), Mütareke (123 kutu), Hukuki kısım (392 kutu), İdari kısım (902 kutu), Kavanin ve Nizam (125 kutu), Mektubi Kalemi (1363 kutu), Mütenevvi (274 kutu), Sicil Dosyaları (18 kutu), Siyasi Dosyalar (640 kutu), Tercüme Evrakı (356 kutu), Hukuk ve Mütenevvi (112 kutu), Tercüme Siyasi (129 kutu), Tercüme İdari (129 kutu), Muhtelit Hukuk (123 kutu), Etabli Dosyaları (81 defter) ve Kayıt Defterleri (352 adet) olmak üzere toplamda 4.879 kutu ve 433 adet defterden oluşmaktadır.⁹⁰ Defterdarlık binasındaki deposunda ise 1923-1933 yıllarına ait Muhtelit Mübadele Komisyonu evrakı ile Muhtelit Hakem Mahkemeleri dava dosyaları, 80 adet etabli defteri/dosyası, bazı anlaşma ve protokollerin asılları, (Türkiye aleyhine yapılmış eski) basılı yayınlar, kitaplar ve broşürler bulunmaktadır. Bu evrakın toplamının yaklaşık 6 kamyon yükü teşkil ettiği tahmin edilmektedir.⁹¹

Sonuç olarak, 1860 yılından 1922 yılına kadarki Osmanlı Dönemi Hariciye Nezaretinin iş ve işlemleri sonucunda oluşan belgeleri havi Bakanlığa bağlı Hazine-i Evrak, 1986 yılında, içindeki bazı Cumhuriyet Dönemi arşiv evrakı ile birlikte, DAGM tarafından teslim alınarak İstanbul'da yerleşik Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı depolarına yerleştirilmiş ve burada muhafaza altına alınmıştır. Devlet Arşivleri tarafından tasnifi tamamlanan söz konusu evrak, Osmanlı Arşivi'nin ana fonlarından birisi olarak hizmete sunulmuştur.

⁸⁷ TDA/GoI32867/6076997.

⁸⁸ 30.11.1994 tarihli "4009 sayılı 'Dışişleri Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un 3056 sayılı 'Başbakanlık Teşkilat Kanunu' ile 3473 sayılı 'Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun' maddelerine getirdiği istisnalar hakkında" Servis Notu, s. 1.

⁸⁹ TDA/GoIII365/4943778.

⁹⁰ TDA/Go3I4I32/169I8976.

⁹¹ TDA/GoIII365/4943778.

Sonuç

Osmanlı Hariciyesi Hazine-i Evrakı 1923 Mart ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekâletine bağlanmış ve İstanbul Temsilciliğinin kapanmasıyla bir süre Bakanlığın İstanbul'daki her türlü işine bakan bir “Temsilcilik” gibi çalışmıştır. 1970'li yılların ikinci yarısında Bakanlık Merkez Arşivi oluşana kadar Bakanlığın ana arşivi konumunda olan Hazine-i Evrak 10.10.1984 tarih ve 3056 sayılı Kanunun 11. maddesi uyarınca 1986 yılında DAGM'ye devredilmiştir. Hazine-i Evrak Müdürlüğü Bakanlığa bağlı bulunduğu 63 yıl boyunca “(Umum) Evrak Müdürlüğü” veya bu birimin ardılları olan birimlere bağlı olarak faaliyetlerini icra etmiştir. Uzun yıllar Bakanlığın ana arşivi görevini ifa eden ve özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında evveliyat bakımından Bakanlık için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı konumunda bulunan Osmanlı Hariciyesi evrakını havi Hazine-i Evrakın, 1986 yılında DAGM'ye devredilinceye kadar, hem fiziki koşulları hem de tasnif işlemleri açısından yalnızca mevcut durumunun muhafazasına çalışılmıştır. Evrakın muhafaza edildiği yerlerin fiziki koşulları elverişli olmadığı gibi yer yer yapılan tadilat ve iyileştirmeler de yeterli düzeyde değildir. Bunun yanı sıra, anılan birimde en baştan beri yaşanan personel, mekân ve bütçe sorunlarına da çözüm bulunamamıştır. 1911 yılında Hariciye Hazine-i Evrak Müdürlüğüne tayin edilen Hayreddin Nedim Bey tarafından bir kısım evrakın tasnifi yapılmış ve tasnif edilen bu belgeler Cumhuriyet Dönemi'nde araştırmacılara açık tutulmaya çalışılmıştır. Tasnifi yapılmış evrakın miktarının çok az olduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen personel, mekân ve bütçe sıkıntılarından dolayı Cumhuriyet Dönemi'nde belgelerin tasnifiyle ilgili herhangi bir çalışma da yapılabilmemiş değildir. Son olarak, Cumhuriyet Dönemi'ne ait bir kısım evrakın Hazine-i Evraka gönderildiği ve Hazine-i Evrakın DAGM'ye devriyle bu malzemenin de DAGM'ye devredildiği anlaşılmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

Archival issues in the Ottoman Empire were started to be handled in modern sense since 1845. Accordingly, modern archives for *Hazine-i Evrak* (State Archives) were launched in *Bâb-ı Âlî* (Sublime Porte) between 1846 and 1848 where a section was also reserved for the documents of *Hariciye Nezareti* (Ministry of Foreign Affairs - MFA). In 1853, the archive documents (pre-1848) of the MFA were delivered to the State Archives of the Prime Ministry. The archives of the MFA were then began to be kept exclusively as of 1860s since the documents between 1848-1860 were left at the archives of *Divan-ı Hümayun* (Council of Ministers).

Hayreddin Nedim [Göçen], who was assigned to the State Archives Directorate of the Ministry of Foreign Affairs of the Ottoman Empire in 1911 started the scientific classification of the files followed by his work for the improvement of the physical conditions of the building. As a result of these works, valuable archive material was saved until these documents were opened to researchers, making a wealth of information available on the Ottoman diplomatic history.

The State Archives of the MFA of the Ottoman Empire was incorporated into the MFA of the Grand National Assembly of Türkiye in March 1923. After the liaison unit of the MFA of the Republic of Türkiye in İstanbul ceased to exist in 1927, State

Archives of the MFA functioned for a while as a Representation Office of the MFA which assumed its certain tasks.

The State Archives remained as the main archive of the Ministry until its all archives in Ankara were brought together in the second half of the 1970s. The State Archives of the MFA was transferred to the General Directorate of State Archives (DAGM) in 1986 in accordance with the 11th Article of the Law, No: 3056 dated 10.10.1984, including the documents belonging to the Republican period. This briefly explains the course in which the State Archives of the MFA has carried out its activities under the name of General Documentation Directorate and under various different names for 63 years.

State Archives of the MFA of the Ottoman Empire which has been the main archive of the Ministry for many years were a valuable reference source for the Ministry especially in the early years of the Republic. Yet, they have been kept mainly in their original classification status and with little improvement of their physical conditions until their transfer to DAGM in 1986. Evidently, budgetary limitations and their consequent results i.e. inadequate storage facilities and insufficient number of specialists had an impact on this matter.

Some documents classified by Hayreddin Nedim [Göçen] were kept open to researchers during the Republican period. Hence, it has been understood that the number of documents the classification of which were completed was rather limited. For reasons stated above, no work on classification of documents could be made in the Republican period. As for the documents belonging to the Republican era, it has been understood that some of these were sent to the State Archives which was later transferred to DAGM.

During the transfer of the State Archives to DAGM, the main part of the documents owned by the State Archives were kept in a warehouse, on the ground floor of the Prime Ministry's Hazine-i Evrak Building in the garden of the Government (Valilik) Building in İstanbul. The remaining part of the documents were kept in the ground floor of the Defterdarlık Building (Revenue Office in İstanbul) in the same place. In this process, some documents on the ground floor of the Prime Ministry's Hazine-i Evrak Building were also classified. As these documents were in good condition, they were kept open to researchers. The physical condition of the second warehouse there was insufficient which rendered the undertaking of any classification work impossible.

Kaynakça

Demirbaş, Uğurhan, v.dğr.: *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı Dönemi) -I-*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 41, 2000.

Dışişleri Bakanlığı 1984 Tarihçesi, İcra Sekreterliği, Şubat 1985.

Girgin, Kemal: *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, 1994.

Özcoşkun, Ali Rıza: *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018)*, Ankara: Türk Diplomatik Arşivi Yayınları, 2018.

Selçuk, Mustafa: *Dersaadet Murahhaslığı (1922-1928): Türk Hariciyesinin Dünyaya Açılan Kapısı*, Ankara: Aktüel Yayınları, 2013.

Şimşir, Bilal: "Millî Arşiv Davamız Üzerine", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul: İstanbul Matbaası, Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı Yayınları 1, Mayıs 1985.

27.02.1982 tarih ve 8/4334 sayılı *Bakanlıkların Yeniden Düzenlenmesi ve Çalışma Esasları Hakkında Kararname* (28.02.1982 tarih ve 17619 sayılı Resmi Gazete).

30.11.1994 tarihli "4009 sayılı 'Dışişleri Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un 3056 sayılı 'Başbakanlık Teşkilat Kanunu' ile 3473 sayılı 'Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun' maddelerine getirdiği istisnalar hakkında" Servis Notu.

18.10.2019 tarih ve 30922 sayılı *Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik*.

BOA, BEO. 3997/299728, 11 Safer 1330 (31 Ocak 1912).

<https://www.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Sayfa/9/ADA45D7B737CBC58F13C672C0AECCA-8E9F0DDB54A7AB8426349949A5FDEB9E15> [Erişim tarihi: 10.06.2019].

Türk Diplomatik Arşivi Belgeleri:

TDA/G017008/6327838	TDA/G0238506/11646576	TDA/G0303582/15863712
TDA/G0105726/3837347	TDA/G0238506/11646617	TDA/G0303582/15935318
TDA/G0105726/3837364	TDA/G0238512/12599231	TDA/G0303707/15054047
TDA/G0107710/7426828	TDA/G0238512/12599289	TDA/G0303729/16038202
TDA/G0107710/7426905	TDA/G0238512/12599678	TDA/G0303729/16040992
TDA/G0107710/7426945	TDA/G0238512/12599863	TDA/G0303729/16041203
TDA/G0108322/5236295	TDA/G0238512/12599880	TDA/G0303729/16041246
TDA/G0111365/4943778	TDA/G0238512/12599905	TDA/G0303737/15071198
TDA/G0126107/9594333	TDA/G0238512/12600036	TDA/G0303753/16805932
TDA/G0132867/6076997	TDA/G0238749/12766638	TDA/G0303754/16870733
TDA/G0132867/6077057	TDA/G0238903/12767732	TDA/G0303880/18620221
TDA/G0139603/17353806	TDA/G0238903/12767766	TDA/G0311784/16879661
TDA/G0149111/6385157	TDA/G0238903/12767806	TDA/G0311784/16880072
TDA/G0156751/8822789	TDA/G0238903/12767846	TDA/G0312598/16892486
TDA/G0200715/10875661	TDA/G0238903/12767885	TDA/G0312683/16990024
TDA/G0200869/11185758	TDA/G0238903/12767940	TDA/G0312826/16956227
TDA/G0201186/19787259	TDA/G0239372/14686926	TDA/G0312826/16956553
TDA/G0203896/14518823	TDA/G0301700/15792674	TDA/G0314132/16918976
TDA/G0206756/15767126	TDA/G0301700/15793879	TDA/G0315713/17460562
TDA/G0221675/11361314	TDA/G0302217/14912255	TDA/G0316874/17513300
TDA/G0229957/11532627	TDA/G0302217/14948295	TDA/G0317258/17295313
TDA/G0231692/11942862	TDA/G0302866/16045817	TDA/G0317258/17350782
TDA/G0232414/13466514	TDA/G0303007/16111627	TDA/G0317258/17350845
TDA/G0232614/13357889	TDA/G0303007/16111971	TDA/G0317437/17549050
TDA/G0232614/13466295	TDA/G0303474/15049137	TDA/G0317438/17942345
TDA/G0232614/13466418	TDA/G0303474/15054396	TDA/G0317535/17755769
TDA/G0232614/13466457	TDA/G0303474/15055730	TDA/G0317535/17756628
TDA/G0235913/11635722	TDA/G0303474/15056624	TDA/G0317535/17759008

TDA/G0317535/17768354	TDA/G0317667/17443515	TDA/G0318051/17440460
TDA/G0317535/17770193	TDA/G0317668/20245851	TDA/G0318051/17441336
TDA/G0317630/17390711	TDA/G0317668/20245880	TDA/G0318051/17441362
TDA/G0317630/17390983	TDA/G0317668/20245890	TDA/G0318054/19176276
TDA/G0317630/17391039	TDA/G0317668/20246353	TDA/G0318056/17428902
TDA/G0317631/18315784	TDA/G0317668/20246395	TDA/G0318056/17428922
TDA/G0317631/18316208	TDA/G0317668/20246421	TDA/G0318057/17770814
TDA/G0317631/18316227	TDA/G0317668/20255864	TDA/G0318057/17780680
TDA/G0317631/18316299	TDA/G0317668/20256675	TDA/G0318130/17564552
TDA/G0317631/18316429	TDA/G0317668/20257196	TDA/G0318132/17950321
TDA/G0317631/18319210	TDA/G0317696/17462721	TDA/G0318204/17482281
TDA/G0317631/18319265	TDA/G0317696/17462897	TDA/G0322681/17983966
TDA/G0317657/17769863	TDA/G0317696/17463888	TDA/G0322681/17984079
TDA/G0317667/17443359	TDA/G0317850/18358410	TDA/G0322681/17984488
TDA/G0317667/17443391	TDA/G0317850/18358415	TDA/G0322681/17984697
TDA/G0317667/17443422	TDA/G0317850/18364350	TDA/G03117535/17763734
TDA/G0317667/17443455	TDA/G0318051/17382693	
TDA/G0317667/17443488	TDA/G0318051/17439588	